

Л.І.Квітковська, к.ф.н., доц.

ДЕЯКІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СПОСОБІВ ДІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Дослідження різносистемних засобів вираження способів дії дієслова в різних мовах має важливе загальнотеоретичне і прикладне значення в практиці перекладу та викладання англійської мови українській аудиторії та викладання української мови аудиторії, для якої англійська мова є рідною.

Вираження різних способів дії дієслова в українській мові пов'язане з граматичною категорією виду і семантикою дієслів з системою засобів словоутворення. Співвідношення виду, способів дії і семантики дієслова представляє собою складну проблему в українознавстві. Складність її пояснюється, на нашу думку, відсутністю чіткого розмежування різнопланових сторін цієї проблеми, які, якщо і взаємодіють в процесі функціонування мови, але залишаються при цьому самостійними і різними рівнями. Вид дієслова розуміється як виключно парадигматичний план мови – граматична категорія, яка охоплює всю лексику дієслова і протиставляє українські дієслова за типом граматичного значення виду, що в інших мовах виражається іншими засобами.

Спосіб дії дієслова розуміється нами як ознаки тривалості дії дієслова в часі та просторі в синтагматиці, де загальне інваріантне значення дієслова породжує смисл, основу якого складають змінні компоненти синтагматичного плану. Нерозмежування парадигматичного та синтагматичного планів дієслів і різноманітність змістів дієслова як утворювань суто синтагматичного плану складають основні труднощі при визначенні виду, способів дії, ролі і значення дієслівних префіксів. Так, навіть у найпростішому протиставленні *робити* ↔ *зробити* порушується принцип опозиції: протиставляються різні дієслова різних планів – парадигматичного, тобто *робити* ↔ *творити* ↔ *чинити* і т.д. та синтагматичного *робити* ↔ *зробити* ↔ *нереробити* ↔ *заробити* і т.д. З цього випливає, що префікси є формантами різних способів дії дієслова, і вони нерелевантні до вираження виду в парадигматичному плані, тому що, по-перше, це різні плани протиставлення; по-друге, один і той же префікс може виражати не тільки кінець, але й початок дії; по-третє, з одним й тим же префіксом утворюються дієслова доконаного й недоконаного видів. Очевидно, один і той же префікс в різних випадках розглядається як аспектуалізований: *читати* ↔ *прочитати (газету)*, тобто означає вид дієслова, а в інших – термінативний спосіб дії: *співати* ↔ *проспівати*, *бити* ↔ *пробити* (наприклад, *пташка проспівала, годинник пробив*).

Мета нашого дослідження – виявити лексичні засоби сучасної англійської мови, які можуть певною мірою виражати значення українських дієслів деякими префіксами. Під префіксом ми розуміємо морфему, яка в своєму

розвитку набула абстрактного значення, яке є притаманним цілому класу слів і яка, приєднуючись до основи дієслова, надає значення певного способу дії. В одній статті ми не маємо можливості проаналізувати багато префіксів, тому візьмемо, наприклад, префікс **про-**, тому що в сучасній англійській мові немає продуктивного префікса з відповідним видовим значенням, хоча існують окремі лексичні одиниці з тотожним префіксом **pro-** (*to project, proceed*) і **fore-** (*to foresee, forestall*), які функціонують як прості, а не похідні дієслова з продуктивними префіксами.

Наше завдання полягає у тому, щоб по-перше, з'ясувати, що означає префікс **про-** сам по собі у парадигматичному плані семантичної системи мови, по-друге, визначити, які типові значення можливі при поєднанні значення префікса зі значенням дієслова.

Префікс **про-** та його значення походять від загальної морфеми, поширеної у індоєвропейських мовах.

Порівняємо: грецьке **pro-**; санскрит **pra-**; готське **fra-**; староанглійське **fore-**. У словах латинського походження значення префікса **pro-** протиставляється значенню префікса **retro-**. У системі сучасної української мови немає префікса, протилежного за значенням до префікса **про-**. У зв'язку з тим префікс **про-** в парадигматичному плані буде протиставлятися іншим префіксам, з метою визначення його власного інваріантного значення.

Дослідження комбінаторики і функціонування префікса **про-** показує, що він завжди зберігає своє інваріантне значення **вперед** на відміну від **всередину**, **поза**, **за** та інших. Оскільки дієслово як категорія позначає існування суб'єкта в часі і просторі, у певному стані діяльності, то конкретне типове значення префікса визначається точкою орієнтиру, тобто тим, попереду якої точки існування в просторі або в часі буде перебувати суб'єкт в означеному стані діяльності.

Розглянемо всі можливі випадки, починаючи з найпростіших співвідношень в просторі і закінчуючи такими ж співвідношеннями у часі. Залежно від цього розрізняються такі семантичні моделі:

I. Орієнтир – певна окрема точка у просторі. Якщо в момент свого місцезнаходження суб'єкт співвідноситись з окремою точкою у просторі, то смисл – **вперед** від даної точки в просторі за напрямком руху, тобто – **повз**, наприклад **проїхати, пролетіти, проскакати**.

II. Орієнтир – кінцева точка обмеженого простору. Процес, позначений простим дієсловом, завершується тільки у випадку реалізації відношень **попереду** між суб'єктом і кінцевою точкою обмеженого простору, а доти може тільки припинитися, але не завершитися. Отже, типовий смисл – завершення руху через (крізь) обмежений простір, наприклад **пробігти** – тобто *біжучи подолати який-небудь простір, пробити* – ударами або в інший спосіб зробити отвір, прохід в чому-небудь.

III. Орієнтир – кінцева точка тривалості процесу дії у часі, позначеного простим дієсловом, аналогічно відношенням у просторі в семантичній моделі II. У момент реалізації відношень **попереду** між суб'єктом і кінцевою точкою

тривалості процесу в часі він завершується, закінчується, отже, типовий смисл буде завершення дії у часі. При цьому тривалість процесу визначається :

а) просторовою протяжністю цілісного суб'єкта або об'єкта, тобто поширенням дії на весь суб'єкт чи об'єкт, наприклад **проварити** – *варкою довести до повної готовності*;

б) загальною сумою всіх одиничних об'єктів, на які поширюється дія, позначена простим дієсловом: **пропити, проїсти** (*всі гроші*), **проспівати** (*всі пісні*) і т.д.

в) загальною сумою окремих одиниць або цілого періоду часу тривалості позначеного процесу, наприклад **проблукати 2 години** – *to wander for two hours*, **проговорити всю ніч** – *to talk the whole night*, **прочергувати добу** – *to be on duty for 24 hours*.

IV. Орієнтир – кінцева точка тривалості процесу в часі. У цьому випадку тривалість процесу не визначається просторовою протяжністю суб'єкта або об'єкта чи одиницями (періодом) часу, тому тут немає семантичного компонента поширення дії на весь об'єкт або визначений період часу. Типовий смисл у цьому випадку буде чисто часовий – однократність і обмеженість дії, наприклад: **проїхатися** – *to take a drive*, **провітритися** – *to take an airing* і т.д. Моделі такого типу реалізують деякі категорії, яких не вистачає в англійській дієслівній парадигмі: кратність і доконаність.

Розглянемо лексичні засоби сучасної англійської мови, якими виражаються вказані чотири семантичні моделі префікса **про-** і визначимо питому вагу кожного з них, використовуючи Великий тлумачний словник сучасної української мови В.М. Білоноженка, Cambridge Advanced Learner's Dictionary of English. 2nd edition, Новий англо-український словник Балла М.І.

Нами виявлено такі англійські префікси, які в окремих випадках відповідають префіксу **про-**, а саме: **pro-**, **per-**, **over-**, **dis-**, **mis-**, **inter-**, **fore-**, які є морфологічними засобами. Лексичні ж засоби значно переважають над морфологічними.

Дослідження англійських лексичних засобів вираження типових смислів префікса **про-** дає чотири семантичні моделі.

Смисл першої семантичної моделі – **проїхати, проїздити** і т.п. **повз щось** передається англійською мовою наступними засобами:

1) V+R (слово з загальним значенням відношень, а саме тут **by, past, along**).

Наприклад, **пролетіти** → **to fly by** | **проходити** → **to go past** | **проїжджати** → **to ride along**. (87%)

2) V+V *ing* **пропливати** → **to pass sailing** | **проскочити** → **to pass slipping**. (13%)

Якщо всі лексичні засоби чотирьох семантичних моделей прийняти за 100%, то еквіваленти першої становитимуть 13%.

Смисл другої семантичної моделі – завершення руху через (крізь) обмежений простір виражається в англійській мові такими лексичними засобами:

1) V+R, де R частіше виражається словом **through**: **прострілити** → **to shoot through** | **прорвати** → **to break through**. (76%)

2) V+N, де N іменник: пробивати → **to make a hole** | проводити світло → **to pull electricity**. (19%)

3) Prefix **per, inter** + V, наприклад: пропитувати → **to permeate** | просочуватися → **to percolate**. (5%)

Питома вага лексичних засобів цієї семантичної моделі становить 17%.

Третя семантична модель з варіантами має в англійській мові такі вираження:

Перший варіант передається:

1) V+Adverb : промочити → **to wet thoroughly** | проварити → **to boil properly**. (36%)

2) V+R : проглянути → **to look through** | прочитати → **to read through**. (29%)

3) V+Adjective : протухнути → **to become rank** | прокиснути → **to turn sour**. (5%)

Другий варіант смислу передається моделлю:

1) V + all + Ns: програти усі записи → **to play all records** | пропити всі гроші → **to drink all money**.

2) V + for + n Ns (n- число, Ns - одиниці часу): проблукати 2 години → **to wander for 2 hours**.

3) V + all (whole) + N: протанцювати цілу ніч → **to dance all night** | пророзмовляти цілий день → **to talk all day**.

Ця семантична модель складає 47%.

Четверта семантична модель (обмеженість, однократність дії, її квант у часі) передається англійською мовою таким чином:

1) V+N : прокричати → **to give a shout** | проїхатись → **to take a drive**. (27%)

2) Spend waste time phrase + V ing : пробалакати → **to waste time chattering** | пропрацювати → **to spend time working**. (40%)

3) Pr + V : прогадати → **to miscalculate** | пропадати → **to disappear**. (16%)

4) V +Adjective : провинитися → **to become guilty** | прогніватися → **to become angry**. (15%)

5) V + Phrase : прозріти → **to begin to see clearly** | продешевити → **to make a bad bargain**. (2%)

Ця семантична модель складає 23%.

Таким чином, можна зробити висновок, що серед англійських лексичних засобів, які виражають типові смисли українського префікса **про-** переважають лексеми (**R**), що позначають відношення **by, through, past, out**. Це підтверджує нашу думку про суть інваріантного значення префікса **про-** → відношення **попереду**.

Дослідження інших лексичних засобів показує, що їх вживання визначається конкретними типами смислів, які мають відповідні лексико-граматичні моделі в англійській мові. У сучасній англійській мові переважають лексичні (96%), а не морфологічні засоби вираження встановлених типових смислів. Це пояснюється аналітичністю будови сучасної англійської мови і синтетичністю будови української мови, внаслідок чого спостерігається збіг вираження смислів у плані змісту і незбіг у плані виразу. Повний збіг виразу

змістів, як і повна смислова невідповідність окремих виразів, не мають статистичної значущості (2%).

Література

1. Апресян Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Проблемы структурной лингвистики : –М., 1963, – с.122-124
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Научное издание / Под ред.Стернина А.И. – Воронеж, 2001, – с.25-36
3. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие для вузов. – М., 1990, – с.176
4. Гак В.Г. Лексическое значение слова : Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990, – с.420
5. Гурський С.О. Значення і смисл слова / Іноземна філологія. – Львів, 1974. – вип.34. – с.3-18
6. Goursky S. The Idiomatic Heart of the English Language. – Lviv, 1975. – 179p.
7. Leech G.N. Semantics : The study of Meaning. 2-nd ed. – Penguin. – 1981.

Исследование комбинаторики и функционирования украинского префикса *про*– показывает, что он во всех случаях своего употребления сохраняет своё инвариантное значение в семантической структуре языка – отношение "вперед(и)" субъекта и определённой точкой ориентира в пространстве и времени. В зависимости от точки ориентира в пространстве или времени префикс образует четыре семантические модели, третья из которых состоит из трёх вариантов. Каждая семантическая модель (и её варианты) имеет свой собственный типичный смысл выражения в английском языке, в котором лексические средства преобладают над морфологическими, что объясняется аналитичностью структуры современного английского языка.

Ключевые слова: *инвариантное значение, точка ориентира, семантические модели, семантическая структура языка, отношение в пространстве и во времени.*

The Ukrainian prefix **про**- has been found to have its invariant meaning in the semantic structure of the language - the relationship "*before*"- between the subject and a certain reference point in space or time. Depending on the reference point the prefix produces four semantic patterns with the third consisting of three variants. Each semantic pattern (and variants) has its own typical way of expression in English with the lexical means prevailing over the morphological ones in all of them due to the analytical structure of Modern English.

Key words: *invariant meaning, reference point, semantic patterns, semantic structure of the language, relations in space and time.*